

С. В. ПОДОПРИГОРА

**ТЕМА СМЕРТИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ МИРЕ ПОВЕСТИ
«ЭЛЕКТРОННЫЙ ПЛАСТИЛИН» М. БРИНИХА**

В статье речь идет об особенностях осмысления темы смерти в художественном мире повести «Электронный пластилин» М. Бриниха. Отмечается, что автор насыщает произведение постмодернистской чувствительностью, объединяет в одном художественном пространстве жизнь и смерть, наполняет восприятие смерти карнавальным настроением, создавая макабрический эффект. Смерть выступает не трагедией, а культурным продуктом, имиджем, ресурсом получения удовольствия – на реальную смерть наложено табу, она заменяется игрой и ее симулякром.

Ключевые слова: постмодернизм, постмодернистская чувствительность, пастиш, трэш, макабр, симулякр.

S. PIDOPRYGORA

**THEME OF DEATH IN THE ART WORLD OF THE STORY
«ELECTRONIC CLAY» BY M. BRNYUH**

The article deals with understanding the features of the theme of death in the art world of the story «Electronic clay» by M. Brynyuh. It is noted that the author imbues the work with postmodernist sensibility, combining in one artistic space life and death, perception of death fills with carnival meaning, creating effect of macabre. Death is not a tragic event, but a cultural product image, a resource of fun – the real death is under taboo, it is replaced by the game and its simulacrum.

Key words: Postmodernism, postmodern sensibility, pastiche, trash, macabre, simulacrum.

Стаття надійшла до редколегії 20.11.2013 р.

УДК 821.161.2

І. Г. РОДІОНОВА

**ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ
У «КРИМІНАЛЬНИХ» ОПОВІДАННЯХ
ДМИТРА МАРКОВИЧА**

У статті досліджуються засоби характеротворення на матеріалі «кримінальних» оповідань Д. Марковича «Іван з Буджака», «На Вовчому хуторі», «Замах на вбивство жінки». Встановлено, що автор зосереджується на психологічних портретах і їх деталях, приділяє увагу пейзажам, семантиці кольору та мовним засобам.

Ключові слова: «кримінальні» оповідання, герой, характер, портрет, психологічна деталь, пейзаж, сюжетні особливості.

Дмитро Васильович Маркович, досвідчений юрист (особливо знаний на півдні України), після закінчення факультету права Новоросійського університету в Одесі працював судовим слідчим, адвокатом, мировим суддею в Україні, Бессарабії і у Варшаві. Водночас брав діяльну участь в українському літературному процесі наприкінці XIX – на початку XX століття. Про визнання його творчості як самобутнього й оригінального явища свідчать статті, згадки в літературно-критичних оглядах І. Франка, М. Коцюбинського, Б. Грінченка та ін. культурно-громадських діячів.

Літературну діяльність Д. Маркович розпочав російськомовними оповіданнями (псевдоніми Волиняк, Гайдабура, Марківчанин, Оленин). Перше з українських оповідань –

«Невдалиця» – написав 1883 року. Особливої популярності як письменник Д. Маркович завдяки публікації оповідань в альманасі «Степ» (Херсон, 1886; вийшов у Петербурзі), упорядкованому ним разом з дружиною О. Маркович, та збірці «По степах та хуторах», виданій російським книговидавцем І. Ситінім (Москва, 1899), а вже згодом у двотомнику під тією ж назвою (видавництво «Вік» Київ, 1908) з передмовою Волоха було надруковано всі написані Марковичем на той час твори (близько 20 оповідань, одну комедію, два спогади).

Проте після 1929 року ім'я прозаїка було викреслене з історії української літератури. Лише перевиданням у 1991 р. з передмовою О. Засенка літературної спадщини, спогадів та інших автобіографічних матеріалів розпоча-

лася реабілітація його творчості. Але наразі ім'я Д. В. Марковича мало відоме навіть підготовленому читачеві, тому його доробок потребує комплексного вивчення із застосуванням сучасних методологій аналізу. Мета нашої статті – з'ясування особливостей характеротворення та аналіз складових психологізму, використаних Д. Марковичем у «кримінальних» оповіданнях.

Передусім з'ясуємо поняття «характер». У художній літературі, зокрема реалістичного спрямування, – це «внутрішній образ індивіда, зумовлений його оточенням, наділений комплексом відносно стійких психічних властивостей, що зумовлюють тип поведінки, означений авторською морально-естетичною концепцією існування людини» [4, 554].

У оповіданнях Д. Марковича досліджується психологія убивць і злочинців; письменник-юрист звертається до теми вини, гріха, покаяння і смерті, до вічних і сучасних проблем степовиків-хуторян. В тексті своїх художніх творів письменник уводив документальні джерела, послуговувався для відтворення потрібного колориту лексику та фразеологією судових чиновників, поліцейських жандармів, тюремних наглядачів. З цього приводу слушно зауважує О. Засенко, «... До Д. Марковича ніхто з українських письменників не дав такої широкої панорами життя того краю (південної частини України), своєрідного господарського укладом, побутом різнонаціональних прошарків місцевого населення, характерами представників панівних верств і людей працюючих – упосліджених соціальним ладом» [5, 12].

Зрозуміло, події й ситуації оповідань Д. Марковича так чи інакше пов'язані з його юридично-службовою практикою. Його герої – часто злочинці, проте за формальним порушенням правових норм подекуди криється у них багатий запас внутрішньої правди і любові (С. Єфремов). Найвиразнішою рисою творчої манери Д. Марковича Єфремов назвав «вистежування» іскри добра, «що десь глибоко під попелом черствості й байдужості, під намулом життя тліє в серці у кожної людини...» [2, 512]. Саме такий характер представлено у оповіданні «Іван з Буджака». У арсеналі Д. Марковича-письменника використано широкий спектр мистецьких засобів – від порт-

ретування до психологічної деталі. Вже на початку твору Іванові дають характеристики арештанти: «звір, а все ж товариш добрий, а найголовніше – душа чоловік!», прокурор: «Це навіки пропавший чоловік, це запеклий злочинець... Погляньте на його обличчя, зверніть увагу на його завзяте мовлення, на цей упертий, похмурий погляд – і страшений злочинець стане перед вами, панове!» та тюремний наглядач, заслужений і шановний «штик-юнкер в одставці»: «Цю бестію за одну пику його треба б повісити – така мерзенна пика! Його поправить тільки шибениця та петля...» [3, 44]. Автор вдається до динамічного типу портретування (за класифікацією О. Білецького), коли немає деталізованих описів зовнішності героя, а розпорошені в тексті окремі деталі дозволяють оприявнити додаткові штрихи до його психологічного стану. Водночас письменник послуговується прийомом контрастного монтажу, різко змінюючи психічні стани персонажа або його автохарактеристику: «Іван з Буджака був зовсім особливий арештант... Острожник, душоуб, найпослідуший між людьми, а подивіться, яка у його постать, який вигляд – неначе він який-небудь дука-князь!.. » [3, 44–45]. Д. Маркович захоплюється його красою і силою, природною безпосередністю і чистим серцем: «Високий, стрункий, з гострим пронизливим поглядом чорних очей, з піднятою вгору головою, з нерухливим засмаленим обличчям, що нагадувало собою блідо-червону статую, з волохатою грудниною – він наганяв страх на всіх млявих і вселяв якусь огиду у всіх понівечених, золотушних синів уличної городської цивілізації... Мирний городянин, що звик у житті тільки до дрібних каверз, лукавства та облуди, мимоволі бліднів перед цією цільною натурою, перед цим дужим, могучим степовиком» [3, 46]. Психологічні портрети персонажів у письменника часто складаються через їхнє зіставлення з іншими персонажами за принципом поляризації. Так, картина героя, вихованого степом, контрастно протиставляється суспільству (селу), в якому Іван побував раз чи двічі за все своє життя, увиразнює його волелюбність, справедливість, чистоту і природність.

Доречно буде відзначити сюжетну особливість твору: розв'язка передує експозиції (Іван у тюрмі через убивство хазяйського

прикажчика, який замість 30-ти копійок, сплатив лише 23, отож – за 7 копійок відібрано життя людини); ретроспективний огляд життя героя до вчинення злочину (його, ще п'ятирічним хлопчиком, покинули втікачі від панської сваволі й підбрали чабани; 25 років він жив серед овець удень і собак уночі, безмірний степ, боротьба з холодом, дощами, з літньою спекою, з вовками, степовими злодіями наклали свій відбиток на Іванову постать і вдачу).

Психологічно витонченими штрихами передано картину таїнства (для Івана) народження дитини у жінки «з благородних». Усі в'язні, хто був тієї темної осінньої ночі у в'язничній камері, добре знали, що діялось в її стінах, лише Іванові була невідома природа того несамовитого крику, що розітнув нічний морок, кинув його у безодню ніколи не знаних переживань, адже поле, степ – його хата і колиска – таких мук і такого стогону не давали йому ні разу підслухати. І саме в цю мить він почував себе тяжко нещасним. «Перед ним як на долоні промигнуло його минуле: голод, холод, пропасниці, нужда: він навіть почув холод і біль в ногах – так живо згадалось йому босе, голе дитинство...» [3, 49]. «Цей звір», «цей запеклий злочинець» тут в острозі проживає ніч – довжиною в життя, яка відроджує глибоку людяність і доброту Івана (він віддає усі свої гроші незнайомій жінці, котра у в'язниці народила дитину). Про психічний стан персонажа тепер свідчить структура його реплік: «До вас... Уночі... Дитинка... Сибір... Тут є гроші – нехай дитині. Мале... голе... мати нездужає...» [3, 50] – уривчасті, короткі фрази передають його внутрішню боротьбу, у ньому змагаються непевність і рішучість, занепокоєння і надія. Загалом, розсіяні по оповіданню, окремі деталі створюють привабливий портрет сина степу, природного в своїй поведінці і вчинках, чистого від цивілізаційного бруду, зі своїм природним сприйняттям світу. Такий не міг бути закоренілим злочинцем – переконує Д. Маркович з твердою впевненістю фахівця-адвоката. Таким чином, конфлікт оповідання набуває глибокого психологічного обґрунтування. Як письменник-правник, Д. Маркович скрупульозно простежує мотиви злочину і психологію його виконавця, як автор-соціолог – засуджує представників влади, які роблять із чесного чабана жорстокого вбивцю.

У оповіданні «На Вовчому хуторі» продуктивним засобом психологізації героя постає пейзаж. Він допомагає розкрити внутрішній світ людини через змалювання навколишнього середовища: «Степ широкий, привільний, безмірний, кінця-краю йому нема; тільки там десь далеко-далеко, мов море хвилюючись, зливається він з таким же, як і сам, безкраїм небом. Від чудових степових голосів, від якогось незрозумілого шепотіння, що вчувається чоловікові в степу безкрайому, спочатку чоловік торопіє, йому робиться страшно, бо він очевидячки бачить, який він без міри малий проти цього простору, бачить своє безсилля; а далі отой широкий без краю степ, отой простір безмірний навіртає чоловіка до думки про світову безкраїсть, про волю; око його мимохіть зупиняється на глибокій блакиті неба, і він починає думати вже про небо, про його неомірність, починає мислити про бога, і спокійна, але глибока віра панує в його серці...» [3, 73]. Цей розлогий опис чарівного широкого степу, що зливається з безкраїм небом, у структурі твору відіграє роль експозиції і водночас конденсовано виражає філософський зміст «маленької народної драми в прозі», сюжет якої автор узяв із власної судової практики (хоч ідеться не про урядовий суд, а про самосуд).

Пейзажна картина змінюється емоційно-психологічною, сповненою тривоги і драматизму в описі портрета спійманого злодія, його душевних і фізичних мук. Вражає нелюдською жорстокістю розправа тепер статечних господарів-хуторян (а колись безправних утікачів від кріпосницької неволі) над таким же, як і вони колись, безправним парубком Степаном, якого запідозрили в крадіжці. «Високий, худий, кров'ю заюшений, ішов він, хитаючись, ледве волочив ноги; руки йому були скручені за спину й міцно зв'язані недоуздром. В одній сорочці, – та й ту табунщики пошматували, поки він пручався, силкуючись вирватись, – в коротких, мокрих від роси штанях і босий – він дуже відрізнявся своєю постаттю серед купки табунщиків. Ішов він мовчки, не просився, бо добре знав, що не помилують, що в степах такий уже звичай: коли піймають конокрада, то живого з рук не випустять – уб'ють і скажуть: «Собаці – собака й смерть». І він, блідий, мов мертвий, з блискучим

виразом очей, корився без суперечки, без змагання...» [3, 74–75]. Портретний опис конокрада увиразнюється завдяки тлу – ідилічній картині природи: «Тепле сонячне проміння освітло всі закутки безлюдного хутора; навкруги увесь степ любо та весело вилискувався на сонці; від усього Божого створіння віяло спокоем, тихими радощами, любов'ю, а з Тарасової хати, де були люди, виривався жалібний стогін, мішаючись з диким несамовитим людським криком...» [3, 76]. Найдраматичніше те, що невольним свідком цього «суду» стала семирічна онука старого Тараса Вовка, яка спостерігала за катуванням Степана, пройнялася співчуттям до чоловіка і єдина підводиться на його захист, почувши одностайний вирок «суддів»: забити кийками. Завдяки психологічній деталі авторові вдалося передати і невимовне людське страждання Степана: «блідий, як смерть, очі його полохливо, оторопіло, з благанням у погляді перебігали з одного лиця на друге...» [3, 81], і силу недитячого співчуття: «з-за печі блищали очі – ті ж добрі, повні жалю оченята» [3, 80]. Благання маленької Оленки не карати Степана (в сюжетній структурі оповідання слугує кульмінацією, після чого наступає довгоочікувана розв'язка), неначе оживляє камінні серця хуторян. Д. Маркович, співчуючи герою, подібне почуття викликає і в читача. З епілогу стає зрозуміло, що хуторяни простили і прийняли Степана в свою громаду: «Пройшов рік, і Вовчий хутір жив усе тим же тихим, мирним життям степовиків-хліборобів, – тільки замість одинадцяти хат їх було вже дванадцять» [3, 83]. За біблійними канонами, дванадцять – це традиційне число наближених учнів Христа. Тож поява дванадцятої, нової хатини сприймається як необхідна завершальна ланка у гармонійній моделі світового впорядкування. У системі ціннісних категорій прозаїка ця числова деталь біблійної символіки, на нашу думку, виявляє благородні поривання співчутливої душі людини, сповняє надіями на саму людину, на її потенційну здатність до добра.

У творах, написаних на матеріалі з особистої юридичної практики Д. Марковича («З давно минулого. Спогади судового слідчого» (1880), «Судова помилка» (1913), «Збройний напад» (1913), «Замах на вбивство жінки» (1913) особливо відчутний вплив Марко-

вича-юриста на Марковича-письменника. Сюжетна ситуація кожного твору виносить головну подію з авансцени за лаштунки і одразу ставить читача перед фактом певного злочину, в якому оповідачеві доводиться з'ясувати й доводити або спростувувати провину героя.

Часто відправною точкою для мистецьких розмислів автора є якась житейська мудрість, як от у оповіданні «Замах на вбивство жінки». Увесь твір є спростуванням загальновідомого твердження: «моя хата скраю». Допитавши подружжя Гната й Наталки, судовий слідчий з'ясовує, що чоловік дійсно (в чому він сам зізнається) хотів утопити жінку, за що йому можуть накласти кару – каторжні роботи й довічне заслання до Сибіру. Але й провина жінки також немала. Вірний домінуючому композиційному принципів – поляризації, Д. Маркович уводить через внутрішній монолог оповідача-слідчого боротьбу його серця з холодним розумом: «Серце казало: ти мусиш вирятувати цю людину, не вважаючи ні на що; обов'язок, право – це все умовне, а щирість і добро – вічне: од тебе залежить згубити усе життя, од тебе і вирятувати» [3, 393]. Внутрішні монологи слідчого, підсилені риторичними фразами (... забути, неначе я не чув, збрехати, окривдити. Ну що ж робити? А коли він скаже, що хотів утопити?.. Тоді що?..) фактично, представляють роздвоєння оповідача, його хитання між двома полюсами (особистісним і громадським), що було іманентною рисою модерністської художньої практики.

Важливим засобом вираження внутрішнього світу героя, ситуативного розкриття його почуттів у оповіданні виступає портрет із домінантою семантики кольору. На думку В. Бичкова, «колір [...] і тим більше кольорова структура завдяки синестезійності й асоціативності їх сприйняття, були активними збудниками сфери позасвідомого психічного, і, як наслідок, мали значення важливого гносеологічного фактора» [1, 129]. Так, перше сприйняття слідчим Гната візуалізується через білий колір: «...зроду не бачив такої білявої людини. Мабуть, і батько, і дід був такий, бо й прізвище його Біленький. Волосся як льон, такі брови й вусики: всі білі, очі сірі, навіть білясті. Риси обличчя дрібненькі, а вираз його тихий і страшенно добрячий» [3, 386]. Мимовільно зринає риторичне запитання «І як таке

добре, тихе, могло зробити замах на вбивство своєї ж жінки?». Наступні портретні штрихи (Гнат, завше білий, тепер неначе позеленів, голову опустив і уперто дивився в землю, не зводячи очей; губи сині міцно стулені, навіть руки ухопили і стискали одна другу) явно свідчать про його непоступливість, упертість і небажання змінювати свої покази. Як видно, колір виступає художнім еквівалентом психічних станів персонажа. Наталчині переживання Д. Маркович передає натомість не так через зовнішні ознаки, як через скупі деталі, що відтворюють її психічний стан: «червоне од спеки і хвилювання обличчя Наталки – тепер було бліде, губи навіть бліді, тільки очі дивилися безнадійно, молячи і просячи; кутики рота опустилися, і навіть на гарному молодому обличчі з'явилися морщини» [3, 394]. У момент гострого усвідомлення реальної небезпеки, у героїні проривається нестримне прагнення захистити чоловіка, відстояти його у правосуддя, незважаючи ні на що: «Кажі, кажі, Гнатику, тільки правдоньку, одну правдоньку! Нащо брехати на себе...» [3, 392]. Перед тим весела й дратівлива пустунка, тепер перетворюється, за задумом автора, на глибоко страждаючу жінку.

Отже, у «кримінальних» оповіданнях Д. Маркович виробив власну систему відтворення людської психіки та характерів, серед яких виокремлюються портрет і його психологічні деталі (психологічні портрети створені за композиційним принципом поляризації або контрастного монтажу), пейзаж і ставлен-

ня героя до природи (причому пейзаж, надаючи оповіданню відповідного емоційно-ліричного настрою, сприяє виявленню людської сутності героя), авторські описи, розповідь і взаємодія з іншими героями, роздуми про життя людей; образ-характер також формується за допомогою діалогічно-монологічного мовлення; важливим елементом у системі характеротворення є слова, наснажені семантикою кольору, що в свою чергу увиразнюють психічний стан людини.

Список використаної літератури

1. Бычков В. Эстетическое значение цвета в восточнохристианском искусстве / В. Бычков // Вопросы истории и теории эстетики / под ред. М. Н. Афанасьева. — Изд-во Моск. ун-та, 1975. — 129—145.
2. Єфремов Історія українського письменства / Єфремов. — К.: Феміна, 1995. — 688 с.
3. Історія української літератури ХІХ століття (70–90-ті роки) : у 2 кн. : підруч. / О. Д. Гнідан, Л. С. Дем'янівська, С. Кіраль та ін. ; за ред. О. Д. Гнідан. — К.: Вища шк., 2002. — Кн. 1. — 2002. — 575 с.
4. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — К.: Академія, 2007. — Т. 2 — 2002. — 622 с.
5. Маркович Д. По степах та хуторах: Оповідання. Драма. Спогади / Д. Маркович. / упоряд., авт. вступ. статті та прим. О. Є. Засенко. — К.: Дніпро, 1991. — 541 с.
6. Міщенко О. Маркович Дмитро / О. Міщенко // Українська література у портретах і довідках. Давня література ХІХ ст. — К.: Либідь, 2000. — С. 193—194.
7. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // Зібрання творів : у 50-ти т. — К.: Наук. думка, 1976—1984. — Т. 41 : Літературно-критичні праці (1890 — 1910). — 1984. — С. 194—470.
8. Чикаленко Є. Спогади. / Є. Чикаленко. — К.: Темпора, 2003. — 416 с.

И. Г. РОДИОНОВА

ОСОБЕННОСТИ ХАРАКТЕРООБРАЗОВАНИЯ В «КРИМИНАЛЬНЫХ» РАССКАЗАХ ДМИТРИЯ МАРКОВИЧА

В статье анализируются средства характерообразования на материале «криминальных» рассказов Д. Марковича «Иван из Буджака», «На Волчьем хуторе», «Покушение на убийство жены». Установлено, что автор сосредотачивается на психологических портретах и их деталях, уделяет внимание пейзажам, семантике цвета и языковым средствам.

Ключевые слова: «криминальные» рассказы, герой, характер, портрет, психологическая деталь, пейзаж, сюжетные особенности.

I. RODIONOVA

PECULIARITIES OF THE MEANS OF CHARACTER MODELING IN «CRIMINAL» STORIES BY D. MARKOVYCH

The article deals with the material means of character modelling in «criminal» stories by D. Markovych «John from Budjak», «On the Wolf's Farm», «Attempted murder of a wife». It is established, that the author concentrates on psychological portraits and theirs details, pays attention on landscapes, semantics of color and language means.

Key words: «criminal» story, character, hero, portrait, psychological detail, landscape, narrative features.

Стаття надійшла до редколегії 2.02.2014 р.